

Министерство культуры Республики Тыва
Государственное бюджетное нетиповое образовательное учреждение РТ
«Республиканская школа-интернат искусств им Р.Д. Кенденбиля»

Рассмотрено
на заседании МО ГЦ
Протокол
№ 1 от «31» августа 2023 г.
Рук. МО Чигден
(Чигден Н.Д.)

Согласовано
зам. директора по УВР
общеобразовательного цикла
«1» сентября 2023 г.
Ондар Ш.И.
(Ондар Ш.И.)

Утверждено
приказом директора школы
ГБНОУ РТ «РШИИ
им. Р.Д. Кенденбиля» № 1
«1» сентября 2023 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА
по тувинскому языку 6 класс.

Уровень образования: основное общее образование
Количество часов: 2
Уровень: базовый

Учитель: Тадар-оол Саяна Кулаковна.

Программа разработана на основе учебной программы Тувинский язык и развитие речи. Примерные программы 5-9 классы.

Авторы-составители: Доржу Клара Бурбулдеевна, Сарыглар Чечек Алдын-ооловна.

Институт развития национальной школы.

Кызыл-2017.

Учебник. М.В.Бавуу-Сюрюн, К.Б. Доржу, Б.Ч.Ооржак, А.Б.Хертек. Тувинский язык
6 класс. ИРНШ. Кызыл, 2015

г. Кызыл
2023-2024 уч. год.

**Кол ниити өөредилгениң «төрээн (тыва) дыл» эртеминге
ажылчын өөредилге программасы (6 КЛАСС)
ТАЙЫЛБЫР БИЖИК**

6 класстың “Кол ниити өөредилгениң «төрээн (тыва) дыл» эртеминге ажылчын өөредилге программасын” Федералдыг күрүнениң өөредилге стандартынын негелделеринге дүүштүр тургускан болгаш Федералдыг ажылчын программага (авторлары: Доржу К.Б, Сарыглар Ч.А., 2023ч) дүүштүр кылып тургускан.

ӨӨРЕДИЛГЕ ПРОГРАММАZYНЫҢ НИИТИ ТАЙЫЛБЫРЫ

Тыва дыл – Тыва Республиканың үндезин чонунуң национал дылы. Тыва дыл Тыва Республиканың Конституциясында күрүне дылы кылдыр доктааттырган (май 6, 2001). Амгы үеде «тыва болгаш орус дылдарның деңге болгаш бот тускайлаң сайзыраарына таарымчалыг байдалды тургузарынче угланган» 2003 чылдың декабрь 31-де үнген «Тыва Республиканың дылдар дугайында» хоойлузу боттанмышаан. Тыва дыл күрүнениң болгаш тус черлерниң эрге-чагырга органнарының дылы, официалдыг хоойлу-дүрүмнерни парлап үндүрер, Тыва Республикага референдум (чугула айтырыгны чонга бадыладыры), төлээлекчилер болгаш күүсекчи органнарже соңгулдаларның дылы, официалдыг херектер эмгелээриниң, суд чорудулгазының база чагаалар дылы, массалыг медээ дамчыдар чепсектер болгаш өөредилгениң, культураның дээш өске-даа адырларның дылы кылдыр ниитилел амыдыралында калбаа-биле ажыглаттынып турар.

Тыва улустуң төрээн дылы янзы-бүрү медээлерни чыып тургузар, кадагалаар болгаш дамчыдар хөй талалыг система болуп чоруур. Тыва дыл кижилерни чугаалаштырар, оларның бодалын, сагыш-сеткилин илередир баазалыг хүлээлгелерин күүсетпишаан, кижилерниң бот-боттарының аразында болгаш хөй-ниити-биле харылзаалыг болурун хандырар; тыва улустуң бот-медерелин болгаш делегей көрүүшкүнүн хевирлээр, тыва кижилерни бот-тускайлаң онзагай аймак чон кылдыр хаара тудуп, оларның салгалдарын харылзаштырып, национал культуразын хүн бүрүде чаартып чоруур. Тыва дыл – өг-бүледе болгаш өөредилге системазында кижизилдилгениң дылы; тыва улустуң байлак аас чогаалының болгаш чечен чогаалының хөй янзы жанрларын кадагалаар болгаш дамчыдарының дылы; өске эртемнерни шингээдип алырынга өзек болбушаан, уругларны бүгү талазы-биле сайзырадырының аргазы; эртемде чаа ажыдышкыннарны болгаш төөгү, уран чүүл база культураның хөй аңгы хевирлерин (жанрларын) дамчыдарының болгаш шинчилээриниң дылы; орус болгаш бүгү делегейниң чечен чогаалының, ол ышкаш эртем ажылдарының очулгазының дылы.

5-9 класстарның «Төрээн (тыва) дыл» деп чижек өөредилге программасы (улаштыр – Програма) Кол ниити өөредилгениң федералдыг күрүне стандартына дүүштүр тургустунган (улаштыр – КНӨ-нүң ӨФКС). Программаның өзээ кылдыр эге болгаш кол ниити өөредилгениң аразында харылзаалыгының принциви салдырган. Програмада өөреникчилерниң чугаа чорудулгазын улам ыңай сайзырадыры көрдүнген: шын бижилгениң чаңчыл, мергежилдерин, медерелдиг номчулганы, аас чугааның утказын долузу-биле билип алырын, төрээн дылынга хостуг, шын болгаш тода чугаалаарын хевирлээри. Төрээн дылынга өөредилге уругларның ниити делегей көрүүшкүнүн делгемчидер, чогаадыкчы салым-чаяанын сайзырадыр, чаагай мөзү-бүдүш дугайында билиин болгаш чугаа чорудулгазының культуразын улам бедидеринге дузалаар. Ынчангаш «Төрээн (тыва) дыл» эртеми кол ниити өөредилгениң сорулгаларын чедип алырынга улуг ужур-дузалыг.

Программаны тургузарына үндезин болган **нормативтер болгаш эрге-хоойлу баазы:**

- 2012 чылдың декабрь 29-та үнген 273-ФЗ дугаарлыг «Россия Федерациясында өөредилге дугайында» Федералдыг хоойлузу (п. 4, 14-кү кезээ);
- 2018 чылдың август 3-те үнген 317-ФЗ дугаарлыг «Россия Федерациясында өөредилге дугайында» Федералдыг хоойлузунда 11 болгаш 14 кезектеринде өскерилгелер дугайында» Федералдыг хоойлу;
- Тыва Республиканың үндезин хоойлузу (Конституция, 5 кезээ)
- «Тыва Республикада дылдар дугайында» хоойлу (декабрь 31, 2003 ч., № 462 ДХ-1, өскерилгелерлиг: апрель 12, 2019 ч.).

ПРОГРАММАНЫ БОТТАНДЫРАРЫНЫҢ СОРУЛGAZY:

Кол ниити өөредилгениң ӨФКС-тиң негелделеринге дүүштүр «Төрээн (тыва) дыл» эртемниң утказын шингээдири; баш бурунгаар планнаттырган бот-тускайлаң, предметтиг болгаш эртем харылзаалыг (метапредметтиг) түңнелдерни өөреникчилерниң чедип алыры; харылзажылга (коммуникативтиг), дыл болгаш дыл эртемниң талазы-биле база культура талазы-биле (культурологтуг) компетенцияларны чедип алыры болгаш сайзырадыры.

ПРОГРАММАНЫҢ КОЛ УТКАЛЫГ ШУГУМНАРЫ

Программада өөреникчилерниң коммуникативтиг, дыл (дыл эртемниң), культура талазы-биле компетенцияларының хевирлеттинип тургустунарынга уjur-дузалыг үш уткалыг шугумну айыткан:

- коммуникативтиг компетенцияның хевирлеттинерин хандырып турар утказы;
- дыл болгаш дыл эртемниң талазы-биле компетенцияның хевирлеттинерин хандырып турар утказы;
- культура талазы-биле компетенцияның хевирлеттинерин хандырып турар утказы.

Бирги уткалыг шугум чугаа чорударының мергежил-чаңчылдарының чайгаар хевирлеттинеринге салдарлыг «Чугаа чорудулгазы болгаш чугаа культуразы» деп бөлүктө кирип турар «Чугаа болгаш чугаалажып харылзажыры», «Чугаа чорудулгазы», «Чугаа культуразы», «Сөзүглел», «Дылдың ажыглалының аайы-биле хевирлери» деп кезектерде илереттинген.

Ийиги уткалыг шугумда дылдың тургузуун болгаш ооң кезиктериниң ажыглалының онзагайларын көргүскен «Дыл дугайында ниити билиглер», «Дыл дугайында эртемниң кезектери» деп бөлүктөр кирип турар.

Үшкү уткалыг шугумда төрөөн дылдың тыва чоннуң төөгүзү болгаш уран чүүлү-биле, чоннуң материалдыг болгаш сагыш-сеткил культуразы-биле база Россияның өске чоннарының дыл болгаш культура талазы-биле сырый харылзаалыын көргүскен, тыва дылдың өске кезектери-биле чергелештир өөредир «Дыл болгаш культура» деп кезээ кирген. Ону тыва дылдың шупту кезектери-биле чергелештир кириштирип өөредир.

ЭРТЕМНИҢ ӨӨРЕДИЛГЕ ПЛАНЫНДА ТУРУЖУ

Өөредилге планында «Төрөөн (тыва) дыл» эртемни өөредиринге 6-гы класска неделяда 2 шак (чылда 68 шак) көрдүнгөн.

ӨӨРЕДИЛГЕ ЭРТЕМИНИҢ УТКАЗЫ (6 КЛАСС)

Дыл – харылзажырының чугула чепсээ.

Өгбө дыл болгаш төрөл дылдар дугайында билиг.

Дириг болгаш өлүг дылдар. Түрк дылдар дугайында.

Чугаалажып билири – кижиниң ниити культуразының бир кезии.

Диалог болгаш монолог, оларның хевирлери.

Чугаа чорудулгазының хевирлери.

Тодаргай болгаш элээрткен медээ.

Улуг каралап, таныжып болгаш сайгарып номчууру.

Номчуурунун, дыннаарының, чугаалаарының болгаш бижириниң культуразы.

Тыва дылдың словарьлары.

Очулга словарьлары: тыва-орус, орус-тыва дээш о.ө., тайылбыр, орфографтыг словарьлар.

Морфология.

Морфология – грамматиканың бир кезээ.

Тыва дылда чугаа кезектериниң бөлүктээшкини.

Чүве ады.

Чүве адының ниити утказы, грамматиктиг демдектери.

Тодаргай болгаш туугай чүве аттары.
Хуу болгаш ниити чүве аттары.
Чүве адының бичеледир, чассыдар хевирлери.
Хевир тургузар кожумактарны шын бижири.
Чүве адының тургустунары (морфологтуг, синтаксистиг арга, хураангайлаар арга)
Чүве адының морфологтуг демдектери. Чүве адының саны. Хамаарылга хевиринде чүве аттары.
Чүве адының падежтери, оларның грамматиктиг утказы, кожумактарын шын бижири.
Чүве адының синтаксистиг хүлээлгези. Чүве адының кылыг сөзү-биле холбаалыы.
Адаарының падежинде чүве аттарының адалга болуру.
Орус дылдан үлегерлээн сөстөрнүң грамматиктиг хевирлерин шын бижири.
Чүве адының морфологтуг сайгарылгазы.
Демдек ады.
Демдек адының ниити утказы болгаш морфологтуг демдектери.
Демдек адының тургустунары (морфологтуг, синтаксистиг аргалар, сөстүң катаптаанындан).
Шынарның болгаш хамаарылганың демдек аттары.
Шынарның демдек аттары, оларның өйүндө, кошкадыр, күштелдирер чадалары, илередир уткалары (демдек адының хевир тургузар кожумактары).
Демдек аттарының темалыг бөлүктери: шынар-демдээн, өң-чүзүнүн, хевирин, хемчээлин көргүзөр демдек аттары.
Укталган, укталбаан демдек аттары.
Демдек адының синтаксистиг хүлээлгези.
Демдек адының морфологтуг сайгарылгазы.
Сан ады, ооң грамматиктиг утказы болгаш морфологтуг демдектери.
Сан адының тургузуу: бөдүүн, нарын болгаш каттышкан (составтыг).
Сан аттарының бөлүктери. Түң болгаш дугаар сан аттары. Чыырының, үүрмектээринин, аңгылаарының, чоокшуладырының сан аттары болгаш оларны шын бижири.
Сан адының синтаксистиг хүлээлгези. Сан адының нарын сөстөр болгаш фразеологизмнер тургузарынга киржилгези.
Араб болгаш рим чурагайлар-биле айыткан сан аттарының кожумактарын шын бижири.
Тыва дылда хемчег илередир чамдык сөстөрнүң ажыглалы.
Сан адының морфологтуг сайгарылгазы.
Кылыг сөзү.
Кылыг сөзүнүн грамматиктиг утказы, морфологтуг демдектери, синтаксистиг хүлээлгези.
Кылыг сөстөрнүн уткалыг бөлүктери.
Кылыг сөзүнүн тургузуу.
Нарын болгаш составтыг кылыг сөстөрнүн тургустунары болгаш оларның шын бижилгези.
Кылыг сөзүнүн болур, болбас хевирлери. Болбас хевирнүн кожумактары.

Кылыг сөзүнүң эге хевири.

Кылыг сөзүнүң немелде утка илередир хевирлери болгаш оларның кожумактарының шын бижилгези.

Наклонение, ооң хевирлери.

Болуушкун наклонениезиниң үелери, оларның кожумактары.

Кылыг сөзүнүң синтаксистиг хүлээлгези.

Кылыг сөзүнүң морфологтуг сайгарылгазы.

Наречие – тускай чугаа кезээ, ооң грамматиктиг утказы болгаш морфологтуг демдектери, синтаксистиг хүлээлгези.

Наречиениң өске чугаа кезектеринден ылгалы.

Наречиелерниң бөлүктери: үениң, туруштуң, сорулганың, чылдагаанның, кылдыныг аргазының, хемчегниң.

Наречиениң тургустунары болгаш оларны шын бижири.

Наречиениң морфологтуг сайгарылгазы.

Ат орну – тускай чугаа кезээ, ооң грамматиктиг утказы, морфологтуг демдектери, синтаксистиг хүлээлгези.

Ат оруннарының бөлүктери.

Чамдык ат оруннарының саннарга, падежтерге өскерлири.

Тодаргай эвес ат оруннарын шын бижири.

Ат орнунун морфологтуг сайгарылгазы.

Тест-айтырыглар

Чогаадыг-чурумал

Синтаксистиг грамматиканың кезээ болуру.

Сөс каттыжышкыны.

Сөс каттыжышкынында өзек болгаш чагырткан сөс.

ЭРТЕМНИ ШИҢГЭЭТКЕНИНГЕ БАШ БУРУНГААР ПЛАННАТТЫНГАН ТҮҢНЭЛДЕР

Бот-тускайлаң түннелдерге уругларның бот-башкартынып (боттуг туружун хевирлээр, бодун кым мен дээрзин билири, бодун хүндүлээри, үнелээри), чүге өөренип турарының утказын (өөредилге ажил-чорудулгазынга болгаш сонургалдыг болурунга хамаарыштыр), мораль-этиктиг нормаларны (бодунун мөзү-бүдүжүңге хамаарышкан айтырыгларны шийтпирлээр, үнелээр) күүседип билири хамааржыр. Оларны тодаргайлаарга, мындыг:

– россияжи хамааты демнежилге деп билигнин утказын билип, аңа дүүштүр бодун хевирлээри: төрөөн чуртунга ынак, ол дээш сагыш човаары, хөй аймак чоннуг Тываның болгаш Россияның чонунун төөгүлүг эрткен болгаш амгы оруун хүндүлээри, оларның салым-чолунга хамаарылгалыын, Ада-чуртунун мурнунга харысалгалыг болурун угаап билири;

– бодунун кайы аймакка хамаарылгалыын, чонунун болгаш чуртунун төөгүзүн, дылын, культуразын билири; Тываның, Россияның чоннарының болгаш кижини төрөлгөтөнниң культурлуг өнчүзүнүн үндезиннерин билири;

– төрөөн тыва дылынга чүве билип алырынга сундулуг, бодун сайзырадырынга болгаш билиин бедидеринге сонургалдыг болуру; өөреникчилерниң боттарының сонургалының болгаш билииниң деңгелиниң аайы-биле келир үеде мергежилин медреседиг шилип алырынга белен болуру;

– кижиниң болгаш ниитилелдин амыдыралынга өг-бүлениң ужур-дузазын медресеп билири; өг-бүлениң амыдыралының ыдыктыг чүүлдерин бодунга сиңирип, чоок кижилерин хүндүлөп, олар дээш сагыш човап билири; өске кижини, ооң бодалын, делегей көрүүшкүнүн, культуразын, дылын, чүдүлгезин болгаш боттуг туружун хүндүлээри;

- назы-хар аайы-биле школаның бот-башкарылгалыг ажыл-херээнге болгаш хөй-ниити ажылынга киржири; төрөөн дылга тураскааткан хемчеглерге, класстан дашкаар ажылдарны чорударынга киржири;
- тыва дылга сөзүглелдер дамчыштыр өөредилгеге болгаш күш-ажылга харысалгалыг болурун хевирлээри, кадык болгаш айыыл чок амыдыралды шилип алыры; бодунга болгаш өске кижилерниң амы-тынынга, кадыкшылынга айыыл тургузуп турар берге байдалдарда, айыылды болдурбазының дүрүмнерин шингээдири;
- Россияның болгаш делегейниң чоннарының уран чүүлүн болгаш чогаадкчы ажыл-чорудулгазын дамчыштыр эстетиктиг мээ-медерелин сайзырадыры, чараш чүүлдү шингээдири (аңгы-аңгы чоннарның ёзу-чаңчылдарын илереткен чечен чогаалдарны сайгарары, кижиниң иштики делегейиниң чаражын тодарадыры, чогаалдарны номчуксаары, чуруктарны көрүксээри дээш о.ө);
- экологтуг культураның үндезиннерин хевирлээри (бойдушту шинчилээри, көдээ ажыл-агыйны билири, бойдушту уран-чечен чуруп көргүзери, аян-чорук кылыры, бойдушту камгалаары).

Эртем харылзаалыг түннелдерге өөреникчилерниң шупту эртемнерге ажыглап болур кылдыр шингээди алганы билиглер болгаш өөредилгениң бүгү талалыг: *башкарылгалыг* (ажыл-чорудулгазын боду башкаар, хайгаараар, эдер, идепкейлиг болур, бот тускайлаң ажылдаар), *харылзажылга чорудар/коммуникативтиг* (чугааны чорудуп, кады ажылдаарынга херек чаңчыл-мергезилдерни билер), *угаап шингээдириниң* (ниити өөредиглиг, ооң иштинде сайгарар, деңнээр, түңнээр, бөлүктээр, чидиг айтырыгны тургузар болгаш ону шиитпирлээр дээн ышкаш) кылдыныглары кирип турар.

Өөредилгениң башкарылгалыг бүгү талалыг кылдыныглары

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

- амгы үеде болгаш планнап турары өөредилгениң түннелдерин сайгарар;
- чугула айтырыгны шиитпирлээр тайылбырны идип үндүрер, эртем талазы-биле даап бодаашкынын хевирлеп тургузар, төнчү түннелди баш бурунгаар даап бодаар;
- бир-ле чидиг айтырыгга болгаш ооң болдунар аргаларынга үндезилээн ажыл-чорудулганың сорулгазын салыр;
- ажыл-чорудулганың кол сорулгаларын чедип алыры-биле кылып чорудар ажылдарны тургузуп билер;
- сорулгаларны чедип алырда, херек өөредиглиг болгаш угаап шингээдир ажылдары күүседир, оларны канчаар күүседириниң оруктарын тывары-биле эргежок чугула кылдыныгларны тодарадыр;
- өөредиглиг болгаш угаап шингээдир чүүлдерни бадыткаар болгаш боттандыраары-биле эң-не дээштиг шиитпирлиг аргаларны шилиир;
- сүмелээн вариантылардан шилип болгаш сорулганы шиитпирлээр аргаларны/сорулгаларны чедип алыр дээш, боду аргаларны/аңаа ажыглап болур курлавырларны тывар;
- чидиг айтырыгны (төлөвилел кылырда, шинчилелдер чорударда) шиитпирлээр планны тургузар;
- сорулганы чедип алырынга шаптыктап турар бергелерни тодарадыр болгаш ону чайладыр аргаларны тывар;
- бодунуң хууда өөредилге траекториязын (угаан, күш-шыдал, мөзү-бүдүш талазы-биле кижиниң сайзыралын, сонуургалын, чүнү кылып шыдаарын барымдаалаан өөредилгениң бот-тускайлаң оруун) планнаар болгаш эде тургузар;
- удуртукчу башкызы болгаш эш-өөрү-биле планнап турар түннелдерин болгаш бодунуң ажыл-чорудулгазын үнелээриниң негелделерин кады тодарадыр;
- ажыл-чорудулгазын үнелээр аргаларны ылгап шилиир, сүмелеп турары байдалдар болгаш негелделер аайы-биле ажыл-чорудулгазынга бот - хайгааралды чорудар;
- чедип алган түннелдериниң болгаш кылган ажылдың үнелел-тайылбырын база ооң төнчүзүндө улам эки чедишкинниг болурунун аргаларын сүмелээр;
- бодунуң кылдыныгларын сорулга-биле дүүштүрер, херек болза, боду частырыгларын эдер.
- өөредилгениң сорулгаларын чедип алыр дээш, чорудар ажылдарга негелделерни шын тургузар; тааржыр аргаларны сайгарып болгаш бадыткап билер;

- тургустунган үнелелдер болгаш бот-үнелелдин негелделерин хостуг ажыглаар;
- ажыл-чорудулгазының сорулгазынга дүүштүр тургустунган болгаш/азы бодунуң тургузуп алганы негелделериниң аайы-биле кылган чүүлдерни түңнээр;
- бодунуң чедишкинниг азы чедишкин чок болганының чылдагааннарын тодарадыр; чедишкин чок болган таварылгада ол байдалдан уштунар аргаларны дилеп тывар.

Доозукчунуң өөренип алыр аргалыг кылдыныглары:

- боду өөредилгениң сорулгаларын тодарадыр, сорулга чедип алыры-биле кылып чорудар чаа ажылдарны өөредилгеге болгаш угаап шиңгээдир ажыл-чорудулгага тургузар;
- сорулганы чедип алыр оруктарны (аргаларны) боду планнап тывар;
- бодунуң кылып чорудуп турар ажылын планнаттынган түңнелдер-биле дүүштүрер, бодунуң ажыл-чорудулгазынга хынамчалыг болур, салдынган негелделерниң болгаш тургустунуп келген байдалдың аайы-биле кылдыныгларның аргаларын тодарадыр, херек болза, эде тургузар;
- бодунуң өөредилге талазы-биле түңнелдерин чедип ап турар үеде бодунуң ажыл-чорудулгазын хайгаараар, тургустунган байдалдар болгаш негелделер аайы-биле чүвени канчаар кылырының аргаларын тодарадыр, байдалдың өскерилгени-биле бодунуң кылдыныгларын өскертип билир;
- бот-хайгаарал, бот-үнелелдин, шийтир хүлээп алырының болгаш өөредилгиг база угаап шиңгээдир ажыл-чорудулганың меделдиг шилилгезин боттандыраарының үндезиннерин шиңгээдип алыр.

Өөредилгениң угаап шиңгээдириниң бүгү талалыг кылдыныглары

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алыр:

- чүвелерни болгаш болушкуннарны кайы-бир демдээниң аайы-биле бөлүктээр, деңнээр, түңнээр; ийи азы оон-даа хөй чүвелерниң болгаш болушкуннарның ниити ылгавырлыг демдектерин ылгаар болгаш оларның дөмейлешкек чүүлдерин тайылбырлаар;
- чүвелерни болгаш болушкуннарны бир-ле дөмейлешкек демдээниң аайы-биле деңневишаан, угаап боданышкынын илередир;
- сайгарылганы янзы-бүрү талаларындан кылбышаан, бодунуң барымдааларының шийтирин бадыткаар;
- сөзүглелден хереглеттинип турар (сорулгазының аайы-биле) медээни тывар;
- сөзүглелде чүнүң дугайында чугаалап турарының уг-шиин сайгарар, утказын долuzu-биле билип турар, сөзүглелдин тургузуун билир;
- сөзүглелде чуруп көргүскен болушкуннарның, кылдыныгларның аразында харылзаалыын тодарадыр;
- сөзүглелде кол бодалды кысказы-биле дамчыдар;
- сөзүглелдин утказын болгаш хевирин сайгарылгалыг түңнээр;
- бойдуска хамаарылгазын чогаадыгларга илередир;
- чугула херек сөстөрни тодарадыр;
- электроннуг хевирде сөзүглелдерни, тыва дылдың словарьларын болгаш тайылбырлыг номнарны ажыглаар;

Доозукчунуң өөренип алыр аргалыг кылдыныглары:

- билиглерни тодарадыр, түңнелдерни тургузар, дөмейлешкек чүүлдерни айтыр, бөлүктээр, оларны бөлүктээриниң үндезиннерин болгаш негелделернин боду тывар, янзы-бүрү харылзааларның чылдагааннарын тодарадыр, харылзаалыг угаап боданышкынны болгаш түңнелдерни кылыр;
- өөредилгиг болгаш угаап шиңгээдир сорулганы чедип алыр аргаларга демдектер болгаш символдарны, таблицалар болгаш схемаларны ажыглап, тургузуп болгаш эде тургузуп билир;
- словарьлар болгаш өске-даа медээ тывар чүүлдерни идепкейлиг ажыглаарының культуразын шиңгээдип алыр сонургалын сайзырадыр.

Өөредилгениң харылзажылга чорудар бүгү талалыг кылдыныглары

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алып:

- чугаалажып турар кижизиниң үзел-бодалын, бадыткалдарын, даянып турар барымдааларын, даап бодаашкыннарын ылгап, ооң туружун хүлээп ап шыдаар;
- бодунуң үзел-бодалын шын болгаш үндезинниг кылдыр бадыткаар;
- дискуссияга (маргылдаалыг чугаага) ниити кол бодалды ылгаар;
- бөлүккө өөредилгениң харылзааларын тургузар (ниити сорулгаларны тодарадыр, кылыр ажылды хуваар, бот-боттары-биле дургуржуп шыдаар дээш оон-даа өске);
- бөлүктүң мурнунга салдынган сорулганы шийтпирлээри-биле сайгарар негелделер болгаш айтырыгларны дургуржуп ап шыдаар;
- бодунуң кылып чорудар ажылын аас болгаш бижимел хевирге таныштырар;
- чүвени шын чугаалаар болгаш дискуссияга киржип билир;
- чугаа үезинде кады чугаалажып турар кижизи-биле сүмележиپ шийтпирни үндүрер;
- өөредилгениң болгаш практиканың айтырыгларын шийтпирлээри-биле информастыг курлавырларны сорулга аайы-биле медээ-харылзажылга аргаларын ажыглап дилээр болгаш ажыглаар;

Доозукчунуң өөренип алып аргалыг кылдыныглары:

- *эи-өөрү азы башкызы-биле демнежиб ажыл-чорудулганы организаптап билир; боду чааскаан болгаш бөлүк иштинге ажылдаар;*
- *маргылдаалыг айтырыгларга хамаарыштыр бодунуң бодалын илередип, туружун бадыткаар;*
- *харылзажылганың сорулгаларын (бодунуң сагыш-сеткилин, бодалдарын илередир, ажыл-чорудулганы планнаар дээш о.ө.) чедип алыры-биле янзы-бүрү дыл аргаларын медреселдиг ажыглаар.*

Эртем талазы-биле (предметтиг) тодаргай түннелдер. 6 класс

Доозукчу дараазында чүүлдерни кылып өөренип алып:

Дыл дугайында ниити билиглер

- төрөл дылдар дугайында тайылбырлаар;
- дириг болгаш өлүг дылдарның ылгалын тайылбырлаар;
- түрк дылдарны санап адаар;

Чугаа чорудулгазы болгаш ооң хевирлери

- кол болгаш элдээрткен медээни билип ап шыдаар;
- чүгүртү азы улуг-каралап, таныжып база шинчилеп-сайгарып номчуур;
- номчааны чечен чогаал сөзүглелин сактып бижиир;
- аас болгаш бижимел монологтарны, чугааның сорулга болгаш болуп турар байдалының (черинин) аайы-биле аңгы-аңгы темаларга диалогтарны тургузар;

Лексикология болгаш фразеология

- тывылган угунуң аайы-биле тыва дылдың лексиказын тайылбырлаар – үлегерлээн лексика (ниити түрк, моол болгаш төвүт, кыдат, эрги болгаш чаа орус үлегерлеп алышкыннар).
- ниити ажыглалдың сөстөрүн ылгап билир болгаш чугаага ажыглаар;
- кызыгаарлыг ажыглалдың сөстөрүн: диалектизмнер, мергежил сөстери болгаш терминнер, эргижирээн сөстөр (историзмнер, архаизмнер), неологизмнер, жаргоннарны ылгаар, сөзүглелден тывар;
- литературлуг дылды диалектизмнерден ылгаар;

- хуу аттарның янзыларын: топонимнер, антропонимнер, этнонимнер, зоонимнер база космонимнерни ылгап билир, сөзүглелден тывар, чижектерге көргүзөр;
- орус-тыва дылдарда дөмейлешкек фразеологизмнерниң (быжыг сөс каттыжышкыннарының) чижектерин айтыр, оларның синоним сөстөрүн тывар;
- фразеологизмнер-биле домактарны тургузар;
- үлегерлеп алышкыннарның, кызыгаарлыг ажыглалдың сөстөриниң, фразеологизмнерниң бодунуң болгаш өскелерниң чугаазында чөптүг ажыглатгынып турарын хайгаараар;

Сөс тургузуу. Сөс чогаадылгасы

- кылыг сөзүнүң наклонениелериниң кожумактарын, болушкун наклонениезиниң үе (эрткен үелер – шагда эрткен, чоокта эрткен, барымдаалыг, бадыткалдыг; амгы үелер – тодаргай болгаш тодаргай эвес; келир үе болгаш болгалак келир үе), кылыг сөзүнүң болбас болгаш немелде утка илередир хевирлериниң, наречиениң кожумактарын таныыр;

Морфология. Чүве ады. Демдек ады. Кылыг сөзү. Наречие. Ат орну

- морфологияның кол билиглерин тодарадыр;
- грамматиктиг утказының болгаш морфологтуг демдектериниң аайы-биле тускай чугаа кезектерин таныыр (чүве ады, демдек ады, сан ады, кылыг сөзү);
- дузалал чугаа кезектерин таныыр;
- чүве адының грамматиктиг утказының болгаш морфологтуг демдектериниң (сан, падеж, хамаарылга хевирини) аайы-биле; демдек адының утказының болгаш морфологтуг демдектериниң (шынарның демдек адының чадалары) аайы-биле тодарадыр;
- тодаргай болгаш туугай чүве аттарын, хуу болгаш ниити чүве аттарын тодарадыр;
- чүве адының бичеледир, чассыдар хевирлерин тургузар;
- чүве адын саннарга, падежтерге, арыннарга өскерттир;
- чүве адының синтаксистиг хүлээлгезин тодарадыр;
- чүве адының кылыг сөзү-биле холбаалыын тайылбырлаар;
- домакка чүве адының доора падежтериниң кожумактарын шын ажыглаар;
- адаарының падежинде чүве адын адалга кылдыр ажыглаар, домакка кол сөс болурун билир;
- тургузуунуң аайы-биле бөдүүн, нарын (дефистеп, тудуштур, аңгы кылдыр бижиир) чүве аттарын ылгаар;
- чүве адындан демдек адын тургузар;
- укталган, укталбаан демдек аттарын; шынарның, хамаарылганың демдек аттарын тодарадыр болгаш чугаага ажыглаар;
- шынарның демдек адының чадаларын (өйүнде, кошкадыр, күштелдирер), оларның уткаларын тодарадыр;
- *-лыг, -зыг, -кыр, -кы* деп кожумактар болгаш оларның фонетиктиг вариантылары-биле демдек аттарын тургузар;
- сан адын морфологтуг демдектериниң аайы-биле тодарадыр;
- тургузуунуң аайы-биле бөдүүн, нарын, катгышкан сан аттарын; утказының аайы-биле түң болгаш дугаар сан аттарын; чыырының, үүрмектээриниң, аңгылаарының, чоокшуладырының сан аттарын ылгаар, шын адаар болгаш бижиир;
- тыва дылда хемчег илередир сөстөрни шын ажыглаар;

– сан адының нарын сөстөр болгаш фразеологизмнер тургузарынга уjur-дузаны тайылбырлаар, сан адының киржилгези-биле нарын сөстөр болгаш фразеологизмнерни тургузар;

– чүве ады, демдек ады, сан адының синтаксистиг хүлээлгелерин тодарадыр;

– аттыг чугаа кезектериниң морфологтуг сайгарылгазын кылыр;

Доозукчунуң өөренип алыр аргалыг кылдыныглары:

– *сөс тургузуунга болгаш сөс чогаадылгазынга алган билиглерин херек кырында ажыглаар;*

– *фонетика болгаш шын адалга талазы-биле чедип алган билиглерин болгаш мергежилдерин чугаага херек кырында ажыглаар;*

– *морфология талазы-биле чедип алган билиглерин болгаш мергежилдерин шын бижилгеге ажыглаар;*

– *аттыг чугаа кезектериниң синтаксистиг хүлээлгелерин башкының дузаны-биле тодарадыр.*

– грамматиктиг утказының болгаш морфологтуг демдектериниң аайы-биле кылыг сөзү, наречие, ат орнун өске чугаа кезектериниң аразындан ылгап таныыр;

– кылыг сөзү, наречие, ат орнунуң морфологтуг демдектерин болгаш синтаксистиг хүлээлгелерин тодарадыр;

– бөдүүн, нарын болгаш составтыг кылыг сөстөрүн, кылыг сөзүнүң болур, болбас хевирлерин тодарадыр;

– кылыг сөзүнүң эге хевирин тодарадыр;

– нарын болгаш составтыг кылыг сөстөрүн тургузар, оларның канчаар тургустунганын тайылбырлаар;

– чогаадылга кожумактары-биле кылыг сөстөрүн тургузар;

– наречиени өске чугаа кезектеринден тургузар;

– кылыг сөзүнүң наклонениезин тодарадыр, оон хевирлерин аңгылаар: болуушкун, дужаал, даар, чөпшээрел, кызыгаарлаар;

– болуушкун наклонениезиниң үелерин тодарадыр: эрткен үе (шагда эрткен, чоокта эрткен, барымдаалыг, бадытталдыг); амгы үе (тодаргай болгаш тодаргай эвес); келир үе (болгалак келир үе)

– наречиениң бөлүктөрүн тодарадыр: үениң, туруштун, сорулганың, ылдаганың, кылдыныг аргазының, хемчегниң.

– наречиелерни тургузар, оларны шын бижир;

– ат орнунуң бөлүктөрүн тодарадыр: арынның, айтырыгың, айтылганың, тодаргай болгаш тодаргай эвес ат оруннары;

– ат оруннарын өскерттир (сан, падеж, арын);

– тодаргай эвес ат оруннарын шын бижир;

– *силер, болар* деп ат оруннарын тыва чугаа этикединге дүүштүр ажыглаар;

– кылыг сөстөрүн, наречиелерни, ат оруннарын аас болгаш бижимел чугаага шын ажыглаар.

– кылыг сөзү, наречие, ат орнунуң морфологтуг сайгарылгазын кылыр;

Синтаксис

– кылыг сөзү, наречие, ат орнунуң синтаксистиг хүлээлгелерин тодарадыр;

– сөс каттыжыышыкынында өзек болгаш чагырткан сөстү тодарадыр;

– домакта логиктиг ударениени тодарадыр;

– сөзүглелден бөдүүн домакты тывар; делгеренгей болгаш делгеренгей эвес домактарны чижектерге көргүзөр;

– чугаалаар сорулгазының аайы-биле медээ, айтырыг, кыйгырыг домактарын болгаш алгы домаан тодарадыр;

– бөдүүн домактың долу синтаксистиг сайгарылгазын кылыр; домак кежигүннериниң кандыг чугаа кезээ-биле илереттингенин тодарадыр;

Чугаа культуразы

– тыва литературлуг дылдың лексиктиг нормаларын сагыыр.

6 класс – 68 ш.

Катаптаашкын – 8 шак.

Хыналда болгаш чогаадыкчы ажилдар (хыналда ажыл, эдертиг, чогаадыг, словарьлыг диктант, төлевилел дээш о.ө.) – 13 шак.

Теория болгаш практика – 47 шак.

Ажыглаар өөредилге номнары:

1. «Тыва дыл. 6 класс». Авторлары: М.В.Бавуу-Сюрюн, К.Б.Доржу, Б.Ч.Ооржак, А.Б.Хертек. 2015ч.
2. «Тыва дыл. 6-7 класс». Авторлары: Д.А. Монгуш, К.Б. Доржу.2001ч.
3. «Тыва дыл. 6 класс». Авторлары: Е.М.Куулар, Т.Б.Оюн, Ч.А.Сарыглар. 2022ч. ООО Изд «Офсет» (электроннуг хевири)

Календарь тематиктиг план

6 класс

Неделяда 2 шак (чылда 68 шак)

№	Кичээлдин темазы	Шагы	Хуусаазы	
			Болур уези	Херек кырында болганы
	Дыл дугайында ниити билиглер.			
1	Дыл- харылзажырынын чугула чепсээ. тоорел дылдар болгаш огбе дыл дугайында билиг. Дириг болгаш =л\г дылдар.	1		
2	Түрк дылдар дугайында.	1		
5 класска ооренген чуулдеринге катаптаашкын.				
3	Фонетика болгаш орфоэпия.	1		
4	Лексика дугайында.	1		
5	Созуглелдер болгаш оларнын стили.	1		
6	Чогаадыг «Чайгы Кызыл»	1		
	Орфография дугайында.			
7	Ажык эвес уннернин \ж\ктерин дакпырлап бижири.	1		
8	Й \нн\г ажык \ж\ктерлиг (я,е,е,ю) с=стерни шын бижири.	1		
9	С=с эгезинге т-д, п-б деп \ннерниё \ж\ктерин шын бижири.	1		

10	Кадыг (ь) болгаш чымчак (ь) демдектерни с=ске ажыглаары.	1		
11	Хыналда ажыл.	1		
Сос тургузуу болгаш сос чогаадылгазы.				
12	С=ст\ё тургустунар аргалары: морфологтуг (кожумактыг), синтаксистиг арга, хурааёгайлаар арга.	1		
13	Хевир тургузар кожумактар.	1		
14	+скертилге кожумактары. С=с тургузуунуё сайгарылгазы.	1		
15	Хыналда ажыл.	1		
Лексика болгаш фразеология.				
16	Тывылган угунуё аайы-биле тыва дылдыё лексиказы. Ниити т\рк лексика.	1		
17	+ске дылдардан \легерлээн лексика.	1		
18	Моол дылдан \легерлээшкиннер болгаш моол дылды дамчыштыр \легерлеттинген с=стер.	1		
19	Т=в\т болгаш кыдат дылдардан \легерлээшкиннер.	1		
20	Орус дылдан \легерлээшкиннер болгаш орус дылды дамчыштыр \легерлеттинген с=стер.	1		
21	Ажыглалыныё аайы-биле тыва дылдыё лексиказы. Ниити ажыглалдыё с=стери.	1		
22	Кызыгаарлыг ажыглалдыё с=стери: мергежил с=стери болгаш терминер.	1		
23	Диалектизмнер дугайында.	1		
24	Ховар ажыглалдыё с=стери: эргижирээн с=стер (историзмнер болгаш архаизмнер).	1		
25	Чаа с=стер (неологизмнер). Жаргонизмнер.	1		
26	Хуу аттар (ономастика). Топонимнер. Антропонимнер. Этнонимнер.	1		
27	Зоонимнер болгаш космонимнер.	1		

28	Тыва дылдыё тайылбырлыг словары. С=ст\ё лексиктиг сайгарылгазы.	1		
29	Катаптаашкын.	1		
30	Хыналда ажыл.	1		
31	Чогаадыг.	1		
Морфология дугайында.				
32	Ч\ве ады. Тодаргай болгаш туугай ч\ве аттары.	1		
33	Ч\ве аттарыныё темалыг б=л\ктери.	1		
34	Ч\ве аттарыныё бичеледир, чассыдар хевирлери, оларныё тургустунары.	1		
35	Орус дылдан \легерлеп алган с=стерниё грамматиктиг хевирлерин шын бижири. Ч\ве аттарыныё морфологтук сайгарылгазы.	1		
36	Диктант.	1		
37	Демдек ады. Демдек адыныё чогаадылгазы (морфологтук, синтаксистиг аргалар, с=ст\ё катаптаанындан).	1		
38	Демдек адыныё темалыг б=л\ктери: им-демдээн, =ё-ч\з\н\н, хевирин, хемчээлин к=рг\зер демдек аттары.	1		
39	Шынарныё демдек аттары.	1		
40	Хамаарылганыё демдек аттары. Демдек аттарыныё морфологтук сайгарылгазы.	1		
41	Хыналда ажыл.	1		
42	Чогаадыг.	1		
43	Сан ады. Сан аттарыныё б=л\ктери болгаш оларны шын бижири.	1		
44	Сан аттарыныё нарын с=стер болгаш фразеологизмнер тургузарынга киржилгези.	1		
45	Тыва хемчег илередир чамдык с=стерниё ажыглалы. Сан аттарыныё морфологтук сайгарылгазы.	1		

46	Диктант.	1		
47	Ат орну. Ат орнунуё грамматиктиг утказы, морфологтуг демдектери, синтаксистиг х\лээлгелери.	1		
48	Ат орнунуё б=л\ктери. Арынныё ат оруннары. Айтылганыё ат оруннары . Айтырыгныё ат оруннары .	1		
49	Тодаргай ат оруннары Тодаргай эвес ат оруннары .	1		
50	Чамдык ат оруннарыныё саннарга, падежтерге =скерлири.	1		
51	Тодаргай эвес ат оруннарын шын бижири.	1		
52	Ат оруннарыныё морфологтуг сайгарылгазы.	1		
53	Ат оруннарынга катаптаашкын.	1		
54	Хыналда ажыл.	1		
55	Чогаадыг.	1		
Тыва улустун чугаа этикеди.				
57	Чугаа чорудулгазыныё хевирлери: ч\г\рт\ номчууру, с=з\глелден кол медээни тып номчууру, с=з\глелди сайгарып номчууру.	1		
58	С=з\глелдиё тодаргай болгаш элдээрткен утказы.	1		
59	Номчааны чечен чогаал с=з\глелиниё утказын сактып бижири.	1		
60	Монолотуё хевирлери: Чурумал. Тоожуушкун.	1		
61	Угаап боданыышкын. Дыл темазынга дыёнадыг.	1		
62	Диалогтуё хевирлери: кылдыныгны боттарынге углаптар чугаа, бодал солчуп чугаалажыры.	1		
63-64	Эдертиг. Моёге отган чечектер.	1		

65	Катаптаашкын. С=с тургузуу болгаш с=с чогаадылгасы.	1		
66	Морфология. Аттыг чугаа кезектери.	1		
67	Ат орну.	1		
68	Хыналда ажыл.	1		